

Martine Vermandere,
projectmedewerker en coördinator
Amsab-ISG Antwerpen

‘Reculer pour mieux sauter’. Een terugblik op enkele publieksgerichte projecten

De voorbije tien jaar werd de wereld van het roerend en immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen grondig gereorganiseerd. Een aanzet voor deze vernieuwing was onder meer de campagne Actuele Volkscultuur van de Koning Boudewijnstichting (KBS). *Ik woon in een Monument* van Amsab-ISG werd in 2000 als een van de eerste twintig projecten binnen deze campagne geselecteerd. Voor de KBS moesten de projecten vernieuwend zijn in hun doelstellingen en werkwijze. Het materiaal en de kennis van de erfgoedsector moest creatief en doeltreffend worden ingezet om een maatschappelijke meerwaarde te creëren.

Om zowel het ruime publiek als specifieke doelgroepen aan te spreken, is het belangrijk om de grenzen van de eigen discipline te doorbreken en toenadering te zoeken tot andere (nieuwe) benaderingswijzen, tot andere manieren van omgaan met erfgoed. De ontwikkeling van het erfgoedbeleid van de Vlaamse regering bood hiervoor nieuwe kansen en mogelijkheden. De voorbije jaren was Amsab-ISG al een pionierende partner in een aantal sociaal-artistieke projecten.

Met deze bijdrage proberen we een overzicht te geven van wat Amsab-ISG sedertdien aan publieksprojecten realiseerde. We staan stil bij de verschillende partnerschappen die we hiervoor aangingen, bij de plus- en minpunten, bij de vraag of we het publiek bereikten, maar vooral wat de langetermijneffecten van deze projecten waren.

‘Ik woon in een Monument’: een evenwichtsoefening in privacy

Amsab-ISG stelde met *Ik woon in een Monument* een project voor dat de bewoners bewust wou maken van het historische belang van hun woonomgeving. Het project vond plaats in Deurne omdat daar heel diverse vormen van sociale en volkshuisvesting voorkomen, waarvan sommige gebouwen ontworpen zijn door bekende architecten. De variatie van de wijken maakte het mogelijk het stereotiepe beeld over sociale huisvesting te doorbreken. Onze voornaamste zorg was hoe we

Campagnebeeld van het project *Ik woon in een Monument*, gebaseerd op een ontwerp van Renaat Braem (Amsab-ISG)

de buurtbewoners bij een dergelijk initiatief konden betrekken en hoe we de valkuil van de stigmatisatie konden vermijden in wijken waar 38 procent van de inwoners op het Vlaams Blok had gestemd. We opteerden voor het verzamelen van mondelinge getuigenissen bij de bewoners.

Een gevaar bij een onderwerp als sociale huisvesting was wel dat we in de privé sfeer van mensen terecht kwamen. Daarom werden eerst scholen, wijk-, jeugd-, senioren- en alloctonenorganisaties bij het project betrokken. Via hen kwamen we aan contactgegevens van bewoners die sleutelfiguren waren binnen de wijk. We bezochten ook buurtfeesten, rommelmarkten en andere activiteiten in de wijken, organiseerden koffietafels, gingen naar een bejaardentehuis, een parochiecentrum en een moskee, en op een zondag trokken we zelfs met een fanfare door de wijken om het project aan te kondigen. In 2001 was het modejaar hét evenement in Antwerpen. We organiseerden onder de bewoners een echte modellencasting, waarna een styliste en modiefotograaf de geselecteerden in beeld brachten. We probeerden dit ook – tevergeefs – onder de aandacht van de organisatoren van het modejaar te brengen. De foto's werden in etalages in Deurne getoond en in het gratis huis-aan-huis magazine dat we verspreidden onder de bewoners. Voor de financiering deden we ook een beroep op het Sociaal Impulsfonds en het district Deurne, logistieke steun kregen we van het Cultuurcentrum Deurne.

Een publieksproject kan maar slagen indien het een dynamiek ontwikkelt. Die ontstaat door het enthousiasme van degenen die eraan meewerken. En soms is er ook een portie geluk en toeval mee gemoeid. De firma Agfa-Gevaert voelde zich

betrokken bij het project omdat een van hun vroegere bedienden, Edward Leonard, het initiatief had genomen tot de oprichting van de Unitaswijk in Deurne. Zij bezorgden ons driehonderd wegwerpcameraatjes. Zo konden we aan de jongeren vragen om hun visie op hun woonomgeving te geven. Het Museum voor Fotografie in Antwerpen, dat op dat moment werd verbouwd, stelde voor om workshops fotografie aan de jongeren te geven om zo zijn publiekswerking verder te zetten.

Allochtone jongeren waren sterk vertegenwoordigd in de fotoprojecten. Ook voor het modeproject meldden zich enkele allochtone jongeren, die later echter moesten afhaken omdat ze geen toestemming van hun ouders kregen.

‘Lijn 13-Protteknie’: een afwijkend traject

Bij *Lijn 13-Protteknie*, een erfgoedproject rond de oude industriële site Petroleum Zuid, werd Amsab-ISG als partner betrokken omwille van zijn expertise als bewaarinstelling. De Erfgoedcel Antwerpen en de Buurtontwikkelingsmaatschappij Zuidrand (kortweg BOM) waren de initiatiefnemers. De oude petroleumhaven Petroleum Zuid was in verval nadat de havenactiviteiten zich vanaf de jaren 1970 naar het noorden van Antwerpen verplaatst hadden. De BOM zag het project als een begin van een milieueducatief centrum op dit vervuilde terrein. De Erfgoedcel wou graag werken rond industrieel erfgoed omdat dit voor hen nog een vrij onbekend werkterrein was.

Om historisch materiaal rond deze site te verzamelen, werd in het najaar van 2001 een oproep gelanceerd naar de Antwerpse bevolking. Meteen rezen ook vragen rond het verwerven, inventariseren en beheren van dit materiaal. Er werd overeengekomen dat het verzamelde materiaal in het Amsab-archief terecht zou komen om er vakkundig beschreven en bewaard te worden. Niet lang daarna werd het ruimer (inventariserend) historisch onderzoek eveneens aan Amsab-ISG toevertrouwd. Dit leverde een omvangrijke inventaris op van Petrol Zuid-documenten die zich in allerlei openbare en private archieven bevonden.

Degenen die de documenten ophaalden, kregen veel herinneringen en verhalen te horen van mensen die er hebben gewerkt of in de buurt hebben gewoond. Daardoor werd het project bijgestuurd en werd ook Vertel.de.stad partner in het project. Zij organiseerden, als aperitiefje op het toonmoment, een happening op Petrol Zuid onder de titel *Woeste Gronden* naar het gedicht *Waste Land* van T.S. Elliot. Het publiek werd in kleine groepen rondgeleid naar de verschillende performances van o.a. Benno Barnard, Elvis Peeters en Marino Punk in containers die over de hele site verspreid stonden. De happening kon ook live gevolgd worden op een eigen radiofrequentie onder de naam *Drive In Petrol*.

Het uiteindelijke toonmoment, in maart 2003, werd een voorstelling-tentoonstelling: een wisselwerking tussen het subjectieve relaas van de getuigenissen vertaald in een voorstelling en de zogenaamde objectieve – wetenschappelijk correcte – weergave van het verleden in een tentoonstelling.

Omdat er geen openbaar vervoer naar het terrein was, werd buslijn 13 opnieuw ingelegd, de lijn die vroeger de petroleumarbeiders naar hun werkplaats bracht.

Zicht op Petroleum Zuid, de oude petroleumhaven van Antwerpen. Foto Bart Dewaele

De terminus van lijn 13 was de ‘pyrotechnie’, de vuurwerkfabriek, in de volksmond de ‘Protteknie’. Van De Lijn mochten we bij wijze van sponsoring twee bussen gebruiken. Tijdens de busrit kregen de passagiers ook de voorstelling te zien. We kozen er bewust voor om in situ te werken, de beleving van het oude bedrijfsterrein, de petroleumgeuren, de geluiden van de overblijvende bedrijven wilden we koppelen aan wat de acteurs op de bus vertelden. Iedere halte hield verband met een verhaal dat verteld werd. Deze formule werd zeer gewaardeerd omdat alles zo in de juiste context werd gebracht. Nadeel ervan was dat er door het concept niet meer dan 40 personen per rit meekonden.

Ook de samenwerking tussen de vier partners uit verschillende branches was positief omdat we hierdoor een verruiming kregen in ons denk- en werkkader, maar werkte nadelig toen duidelijk werd dat de BOM haar doelstellingen niet volledig verwezenlijkt zou zien, waardoor haar motivatie verminderde. Binnen dit project werd ook veel gevraagd van de vrijwilligers: de acteurs – die elkaar wel afwisselden, maar toch gedurende heel de looptijd van de voorstelling-tentoonstelling beschikbaar moesten zijn – en ook de twee buschauffeurs waren vrijwilligers, die we via de vakbond ACOD-TBM rekruteerden. Dit impliceerde ook dat het toonmoment niet lang kon lopen (van 7 maart tot 4 mei). Toen de mond-aan-mondreclame haar werk begon te doen, moesten we veel bezoekers ontgoochelen, vanwege reeds voorbij.

‘Tegendruk’: zich profileren als gast

Dit opzet vertrok vanuit de collecties geheime pers uit de Tweede Wereldoorlog – de zogenaamde sluikbladen – in de Stadsbibliotheek Antwerpen (nu Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience) en in Amsab-ISG. Deze instellingen werkten reeds in het verleden samen rond hun collectie, door bijvoorbeeld microfilms te ruilen van onder meer de *Volksgazet* en *De Werker*.

Beide instellingen wensten met dit project als bewaarinstelling hun collecties en hun werking zowel in bredere wetenschappelijke kringen als bij het grote publiek ruimer bekend te maken. Voor de wetenschappelijke begeleiding werd een beroep gedaan op het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) en de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent.

Het Archief- en Documentatiecentrum Witte Brigade (Fidelio) werd partner van het project dat steun kreeg van de Erfgoedcel van de stad Antwerpen. Het project werd opgenomen in het historische luik van *ABC2004*. Antwerpen was immers begin 2003 door een internationale vakjury onder leiding van UNESCO benoemd tot World Book Capital 2004. Daarop besliste het stadsbestuur Antwerpen Wereldboekenstad 2004 te organiseren onder de naam *ABC2004*.

In de tentoonstelling *Tegendruk*, die liep van 25 september 2004 tot 16 januari 2005, werd getoond onder welke omstandigheden de clandestiene pers in 1940-1944 tot stand kwam. De bezetter stelde in 1940 meteen een volledige censuur in en maakte zo een eind aan een lange traditie van grondwettelijke persvrijheid. De burger kon voor officiële informatie enkel nog terecht in door de bezetter gecontroleerde kranten en radio, propagandatijdschriften en de *Wochenschau* (het bioscoopjournaal). Als tegengewicht voor deze eenzijdige berichtgeving ontstond in het bezette België al heel vroeg een clandestiene pers en startte de naar Londen uitgeweken regering uitzendingen van Radio België (BBC). Zo kregen aandachtige lezers en luisteraars bovenop het al heersende onzekerheidsgevoel nog eens tegenstrijdige nieuwsberichten. Deze conflicterende informatie werd in de tentoonstelling concreet toegelicht aan de hand van het voorbeeld van de tewerkstelling van Belgische arbeidskrachten in Duitsland. Er werd ook ingegaan op de enorme diversiteit van de clandestiene pers.

De bezoekers kregen foto's en opmerkelijke tekstcitaten te zien rond de drukst besproken thema's in de sluikpers: voedselbevoorrading, verplichte tewerkstelling en deportatie, Jodenvervolgung, herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog, het V-teken, de nakende bevrijding, collaboratie en humor. De documenten werden afgewisseld met klank- en filmfragmenten, waaronder getuigenissen van degenen die eraan meegewerkt hadden.

De tentoonstelling toonde ook de risico's verbonden aan de productie en verspreiding van sluikbladen. Nog bijzonder aan deze onderneming was de samenwerking tussen de restauratrice van Amsab-ISG en de afdeling Behoud en Beheer van de Antwerpse musea.

Campagnebeeld van het project *Tegendruk*, gebaseerd op een vlugschrift van het Onafhankelijkheidsfront (collectie Jan Veeloo)

Het opzet leende zich goed voor schoolgaande jeugd. De tentoonstelling belichtte immers thema's die tot op vandaag actueel zijn: persvrijheid, censuur, objectiviteit, etc. Om scholen aan te trekken, organiseerden we infomiddagen voor leerkrachten. Met deze methode krijg je echter slechts de echt gemotiveerden. Een educatieve map zou hier uitkomst gebracht hebben, maar ondanks herhaalde pogingen, vonden we hiervoor noch het geld, noch een partner.

Indien een project plaatsheeft op de locatie van een van de partners, zoals hier het geval was, bestaat het risico dat de andere meewerkende partijen door de pers over het hoofd gezien worden. Ondanks een goede communicatie vermeldt de pers zelden alle partners. Journalisten gaan ervan uit dat het publiek daar niet in geïnteresseerd is, wat waarschijnlijk ook zo is. Dit leidt meestal tot frustraties bij de medewerkers, maar er is al bij al weinig tegen te beginnen.

'Den Jubilee!': meer, nieuw en divers

In 2005 bestond Amsab-ISG 25 jaar. We maakten van die gelegenheid gebruik om ook buiten de onmiddellijke doelgroep te breken. Op basis van de archiefcollecties werd met andere culturele spelers samengewerkt. Alle medewerkers van Amsab-ISG werkten eraan mee.

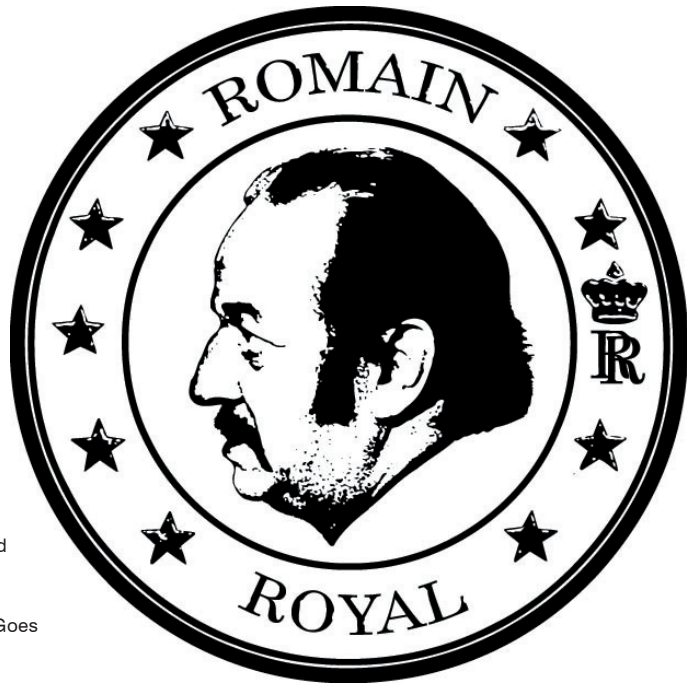
Den Jubilee! bracht een waaier van activiteiten die zich richtten tot de wetenschapper, de boekenwurm, de muziek- en theaterliefhebber, de wandelaar en ... het feestvarken. Het programma was te veelomvattend om hier volledig te bespre-

Programmaboekje van *Den Jubilee!* (Amsab-ISG)

ken, maar we willen de aandacht vestigen op enkele initiatieven binnen dit project die goed illustreren wat Amsab-ISG wilde communiceren bij deze viering. Met name de verbreding van het werkterrein en het vernieuwende karakter van zijn erfgoedinitiatieven.

Op 15 november 1999 was beslist om de oude benaming Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging te vervangen door de nieuwe titel Instituut voor Sociale Geschiedenis. Met het letterwoord Amsab bleven de roots duidelijk, terwijl de nieuwe naam aansloot bij het nieuwe uitgebreide werkingsgebied. Om deze verbreding van het werkterrein te openbaren, organiseerde Amsab-ISG op 5 september 2005 onder meer een internationaal colloquium rond het thema 'andersglobalisme'. Andersglobalisme is een verzamelnaam en omvat een aantal sterk uiteenlopende bewegingen en organisaties, soms afkomstig uit de oude sociale bewegingen (vakbonden en andere belangenorganisaties), soms uit de nieuwe sociale bewegingen (derdewereldbeweging, vredesbeweging, milieubeweging ...), en soms zonder meer nieuw. Net zoals de collectie van Amsab-ISG dus. In 2005 startte Amsab-ISG ook met het organiseren van causerieën. Op dergelijke publieksmomenten worden pas afgewerkte inventarissen voorgesteld zoals bijvoorbeeld de inventaris van het archief van de Bond Beter Leefmilieu of dat

Campagnebeeld
van het project
Romain Royal.
Ontwerp Peter Goes

van de alternatieve pers, Agence de Presse Libération (APL). Daarna kwamen mensen aan het woord die met kennis van zaken en uit eigen ervaring rond deze thema's van gedachten wisselden. Dit gebeurde telkens op een locatie buiten Amsab-ISG en in nauwe samenwerking met de partners.

Het vernieuwende karakter van de erfgoedinitiatieven van Amsab-ISG kwam sterk naar voor in het project *Romain Royal* waarvan Amsab-ISG reeds in 2003 de initiator was. Uitgaande van het archief van Romain Deconinck dat in Amsab-ISG bewaard wordt, gingen tentoonstellingsbouwers, theatermakers en erfgoedwerkers aan de slag, elk vanuit hun eigen sterkte en finaliteit. Amsab-ISG stond in voor de inventarisatie van het archief en voor de publicatie van het boek over Romain Deconinck. Hiervoor nam Björn Rzoska heel veel interviews af. Op die manier werden ook blijvende resultaten neergezet. Theater Malpertuis in coproductie met de Minard, Theater Taptoe en de K.M. De Melomanen zorgden voor nieuwe theaterproducties. Ook de weduwe van Romain Deconinck werkte mee en stond samen met Jean-Pierre Maeren terug op de scène. Het Huis van Alijn bouwde een tentoonstelling over Deconinck. In november 2005 werd het project afgesloten met een debat over volktheater in Gent en daarbuiten, georganiseerd door het Vlaams Theater Instituut. Gent Cultuurstad zorgde voor de communicatie, en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (nu opgenomen in Faro) coördineerde het project.

'We zijn goed aangekomen': instant converteren van onderzoek naar toonmoment

In oktober 2005 stelde de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent aan Amsab-ISG voor om samen te werken aan het Europese project *Architecture and Society of Holiday Camps. History and Perspectives*. Hoewel massa's kinderen tot in de jaren 1980 hun vakantie in een kolonie genoten (of ondergingen), was er in België nog weinig onderzoek naar gebeurd. De vakgroep wou de medewerking van Amsab-ISG om het project historisch te kaderen. In 2007 verscheen de publicatie van het project.¹ Nog in 2007 besloot Amsab-ISG om dit Culture 2000-project voort te zetten in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd van de provincie Oost-Vlaanderen. Dit is geen museum in de klassieke zin van het woord. Eigenlijk is het een virtueel museum voor sociale geschiedenis, gevormd door de vier door de Vlaamse Gemeenschap erkende privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra en het Oost-Vlaamse provinciebestuur. Binnen deze samenwerking, die gestart is in 1981, worden projecten gerealiseerd zoals sociaal-historische studies, publicaties en tentoonstellingen.

In tegenstelling tot ander bronnenmateriaal, bleek al vlug dat het beeldmateriaal van de vakantiekolonies wél overvloedig bewaard was, meestal in de vorm van postkaartjes. Om een tegengewicht aan deze iconografie van immer lachende kindjes en altijd zonnige dagen te geven, beslisten we zo veel mogelijk getuigenissen te verzamelen. Hiervoor deden we een beroep op studenten. De vakgroep Pedagogiek organiseerde in de academiejaren 2007-2008 en 2008-2009 een oefening binnen het opleidingsonderdeel Kindstudies onder leiding van dr. Bruno Vanobbergen. In maart 2009 startten de oefeningen in de vakgroep Nieuwste Geschiedenis in het kader van de cursus Mondelinge Geschiedenis bij prof. Bruno De Wever.

We lanceerden hiervoor oproepen in verschillende media, onder meer in het programma *Memo* op Radio 2. Dit leverde een 200-tal respondenten op. Het wetenschappelijk onderzoek werd reeds voorgesteld in een artikel in *Brood & Rozen* en op de International Standing Conference for the History of Education in Utrecht in augustus 2009. In juli 2010 wordt het project aan het publiek voorgesteld onder de vorm van een publicatie, een tentoonstelling en een website: www.vakantiekolonies.be.

Tot slot

Externe publiekswerving duwt de werkingskosten fel de hoogte in. De overheid eist niet alleen dat men meer mensen aantrekt, maar ook dat men een divers publiek bereikt. Amsab-ISG ging daarom in praktisch alle projecten allianties aan om de eigen competenties en financiën te delen of aan te vullen, maar vooral om nieuwe doelgroepen te bereiken.

Voor bijna alle beschreven projecten deden we een beroep op getuigen. Bij het gebruik van mondelinge getuigenissen ligt de nadruk echter op ouderen. Ondanks extra inspanningen, bijvoorbeeld naar de allochtone bevolking toe, is het bereik

ervan meestal heel laag, ondanks de grote bereidwilligheid van sleutelfiguren binnen deze gemeenschap, die trouwens al overbevraagd zijn. Het is voor toekomstige projecten dus belangrijk te reflecteren hoe deze en andere groepen – vooral jongeren – wel of beter bereikt kunnen worden. Dit impliceert de inzet van meer en betere communicatiemiddelen die ook steeds professioneler moeten worden aangemaakt. Deze ontwikkeling brengt een meerkost mee voor communicatie, groter dan de procentuele groei van de subsidies, en leidt middelen af van de kernactiviteit.² Het hoeft dan ook niet te verbazen dat we vooral op dit gebied steeds op zoek zijn naar partners. De meeste partnerschappen in het verleden volgden echter meer vanuit externe impulsen, het benutten van een onvoorziene opportuniteit. Gezien iedereen nog op zoek was naar de juiste aanpak van publiekprojecten, leidden deze allianties voor alle betrokkenen tot een proces van samen leren. Elk project was dan ook een investering in de toekomst. Door de intense contacten met de andere erfgoedinstellingen, bijvoorbeeld tijdens de projecten, werden zaken die tot de kerntaken behoren zoals uitwisseling van expertise, ruil van materiaal enz. vaak gefaciliteerd.

Maar vooral werd binnen praktisch elk project wetenschappelijk onderzoek verricht en van daaruit, via het opzetten van oefeningen rond mondelinge geschiedenis, de begeleiding van de projecten door vorsers en de actieve deelname aan colloquia, ook de band met het universitaire onderzoek versterkt.

De balans is tot hier toe dus zeker positief. We blijven dus voor deze aanpak gaan en staan open voor nieuwe voorstellen tot samenwerking.

1 Valter BALDUCCI & Samaranda BICA, *Architecture and Society of Holiday Camps. History and Perspectives*, Timisoara: Editura Orizonturi Universitare, 2007.

2 *De kostendrijvers*. Nota van Luc Delrue, zakelijk leider MuHKA (huidig intendant van het nieuwe stedelijke museum M te Leuven), december 2005, voor de opleiding Cultuurmanagement aan de Universiteit Antwerpen 2005.

BIBLIOGRAFIE

Vera DE BOECK, Marc JACOBS, Martine VERMANDERE e.a., *Lijn 13 - Protteknie: 100 jaar Petrol Zuid*, Antwerpen/Gent: Erfgoedcel Stad Antwerpen/BOM Zuidrand/Amsab-ISG, 2003.

Bruno DE WEVER, An RENARD, Rudi VAN DOORSLAER, Martine VERMANDERE e.a., *Tegendruk: geheime pers tijdens de Tweede*

Wereldoorlog, Gent/Brussel: Amsab-ISG/SOMA, 2004.

Giep HAGOORT, *Art Management: Entrepreneurial Style*, Delft: Eburon, 2003.

Terenja VAN DIJCK & Martine VERMANDERE, *Ik woon in een Monument*. Een kritische reconstructie van een project rond volkshuisvesting in Deurne. In: *Cultureel Jaarboek Stad Antwerpen 2001*, Antwerpen: Stad Antwerpen, 2002.

Martine VERMANDERE, *Ik woon in een Monument*, Gent: Amsab-ISG, 2001.

Martine VERMANDERE, *Den Jubilee: programma 25 jaar Amsab-ISG*, Gent: Amsab-ISG, 2005.

<http://www.romainroyal.be>, laatst geraadpleegd op 16/10/2009.